

**FENOMENOLÓGIA DUCHA – JEDNOTA FILOZOFIE
A DEJÍN FILOZOFIE**

Vladimír Leško, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, Katedra filozofie, Košice, SR

LEŠKO, V.: *The Phenomenology of Spirit – the Unity of Philosophy and the History of Philosophy*
FILOZOFIA, 76, 2021, No 5, pp. 364 – 376

The subject of the paper is a comparison of the translations of Hegel's work *The Phenomenology of Spirit*. The article focuses on the Czech translation by J. Patočka (1960), the Slovak translation by P. Elexová (2015) and on the latest Czech translation by J. Kuneš and M. Sobotka (2019). The latest Czech translation is a result of a long, but an exceptionally precise historical-philosophical work. It is the best of all three translations. Its translators have thought through to the smallest detail the basic concept of translation, as well as the way to fulfill it. Kuneš's and Sobotka's translation most clearly demonstrates Hegel's conception of the *unity of philosophy and the history of philosophy*.

Keywords: Hegel – Phenomenology of spirit – Patočka – Elexová – Sobotka – Kuneš
– History of philosophy

Na prelome rokov 1806 – 1807 sa v Jene za dramatických okolností pripravovalo vydanie filozofického diela, ktoré ovplyvnilo západné filozofické myslenie devätnásteho a dvadsiateho storočia tak neopakovateľne, ako žiadne iné. Jeho autorom bol Georg Wilhelm Friedrich Hegel a dnes ho poznáme pod názvom *Fenomenológia ducha*. O tomto geniálnom filozofickom diele platí, že „kdyby nebylo Kantovy *Kritiky čistého rozumu*, aspirovala by *Phänomenologie des Geistes* na víťazství v pomyslných *Philosophy Charts 2. tisíciletí...*“ (Horyna 2020, 420). Len prednedávnom si celý kultúrny svet pripomenul dvojsté výročie Hegelovej práce, ktorej filozofický odkaz je stále predmetom mimoriadneho filozofického záujmu. V Česku a na Slovensku boli pri príležitosti tohto výročia publikované dve kolektívne monografie (Kuneš, Vrabec 2007; Leško, Plašienková 2008). Pre obidve publikácie je charakteristické, že hlavné slovo v nich mal Milan Sobotka.

S veľkým očakávaním sme v novom miléniu roky čakali na upravený Patočkov preklad *Fenomenologie ducha* (Hegel 1960), ktorý vo svojich edičných plánoch dlho avizovalo nakladateľstvo Oikúmené. Uvedené nakladateľstvo požiadalo Milana So-

botku a Jana Kuneša o revíziu Patočkovho prekladu *Fenomenológia ducha*. Pri svojom kritickom čítaní Patočkovho prekladu Sobotka a Kuneš postupne zistili, že si vyžaduje zásadnejšiu revíziu, ako pôvodne predpokladali. Z uvedeného dôvodu sa prekladatelia nakoniec dohodli s nakladateľstvom Oikúmené, že spracujú svoj vlastný preklad Hegelovho diela a vydajú ho v nakladateľstve Filozofia. A tak sa aj stalo (Hegel 2019a).

V súčasnosti okrem Patočkovho prekladu *Fenomenológia ducha* máme už aj slovenský preklad, ktorý pripravila Patrícia Elexová a vydalo ho vydavateľstvo Kalligram v roku 2015 (Hegel 2015). Pôvodného zámeru revízie Patočkovho prekladu sa po Sobotkovi a Kunešovi ujali Tereza Matějčková a Dana Léwová. Po ich úpravách je Patočkov preklad *Fenomenológia ducha* od roku 2018 k dispozícii v elektronickej verzii na internetových stránkach nakladateľstva Filozofia.¹

Patočka a *Fenomenológia ducha*

Patočkov preklad Hegelovej práce, ktorý vyšiel v roku 1960 (Hegel 1960), bol v našich vtedajších česko-slovenských podmienkach výnimočným prekladateľským počínom. Nebol síce prvým kompletným prekladom niektorého z veľkých Hegelových diel, ale bol to preklad jeho najdôležitejšieho diela. K Patočkovmu prekladu *Fenomenologie* sa viaže istý *paradox*, na ktorý upozorňuje Sobotka. Patočka totiž dost' dlho „považoval preklad Hegelovy *Fenomenologie ducha* do češtiny pôvodne za sťažiu provediteľný úkol...“ (Kuneš, Sobotka 2019a, 588). Poznanie Patočkovho filozofického vývoja je však kľúčom k pochopeniu tohto paradoxu. Patočka už v roku 1936 v štúdiu nazvanej *Kapitoly zo súčasnej filozofie* píše: „Velký německý myslitel Hegel před sto léty první prohlásil zdánlivě paradoxní poznatek, že pravá filosofie musí v sobě obsahovat jistým způsobem všechna filosofemata historická, že filosofie je neodlučná od filosofii...“ (Patočka 1996a, 91). Neoddeliteľnosť filozofie od filozofií – to je ústredný motív Hegelovej *filozofie dejín filozofie*. Uvedený motív vyjadruje jednotu dejín filozofie a systematickej filozofie, bez ktorej je Hegelova filozofia nemysliteľná. Patočkove rané štúdie *O filozofii dejín* (1940) (Patočka 1996a, 107 – 115) a *Dejepis filozofie a jej jednota* (1942) (Patočka 1942, 58 – 72; 97 – 114) už veľmi jasne naznačujú oveľa širšie filozofické podložie, než iba to, ktoré mohol nájsť vo filozofických učeniach Husserla či Heideggera (pozri Leško 2004, 143 – 197).

V súlade s Hegelom preto Patočka veľmi jasne formuluje svoje základné metodologicko-teoretické východiská skúmania dejín filozofie. Patočka prijal Hegelovo stanovisko, že dejiny filozofie sú skutočnou filozofickou náukou a ako také majú

¹ Pozri <https://shop.flu.cas.cz/cs/domu/28-g-w-f-hegel-fenomenologie-ducha.html>

svoje nezastupiteľné miesto v rámci celku filozofie. Z toho vyplýva aj ich filozofická dôležitosť. Patočka vymedzuje štyri hlavné piliere Hegelovej *filozofie dejín filozofie*:

1. Vývoj filozofie je organický. ‚Rôzne filozofie‘ jsou různá stádia vývoje téhož organizmu.
2. Role individuality je podradná, nenáleží do obsahu filozofie.
3. Čas je pouze vnější milieu, zrcadlo vnitřního rozvoje organizmu ducha. Filozofie a jiné stránky ducha jsou v různých obdobích projevy téže fáze duchovní substance. Každá doba je racionálně vyjádřitelná. Čas nemá zde obsahový, pozitivní význam.
4. Postup filozofických systémů odpovídá logickému vývoji myšlenky (Patočka 1942, 99; 1996b, 308).“

Snaha o pochopenie jednoty filozofie a dejín filozofie je už v ranej fáze Patočkovho filozofického vývinu formovaná pod veľkým vplyvom kritického vyrovnávania s Hegelovou filozofiou dejín filozofie a v tejto podobe pretrváva až do konca jeho tvorby ako rozhodujúca. Že je to tak, potvrdzuje aj publikovanie jeho štúdie *Dejepis filozofie a jej jednota* z roku 1942 iba v mierne upravenej podobe v učebnom texte *Predsokratovská filozofia* v roku 1968 pod názvom *Problém dejín filozofie* (Patočka 1968, 10 – 17). Čo je však najdôležitejšie, zmenil sa síce názov pôvodnej štúdie z roku 1942, ale ani po štvrtstoročí sa vôbec nezmenilo Patočkovu hodnotenie Hegelovej filozofie dejín filozofie.

Druhý veľmi dôležitý krok k realizácii prekladu Hegelovej práce predstavuje Patočkova prednáška o *Fenomenológii ducha* z letného semestra akademického roku 1948/1949 na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe. Veľmi podrobne o nej referuje Sobotka vo svojej štúdii *Patočkova prednáška z r. 1949 o Hegelovej „Fenomenológii ducha“* (Sobotka 1997, 845 – 861). Lepšiu predprípravu na realizáciu vlastného prekladu *Fenomenologie ducha* si u Patočku preto nemožno ani len predstaviť.

Patočkov preklad stále vykazuje mimoriadnu filozofickú a historicko-filozofickú kvalitu. Osobitne významné je to tak vo vlastnom preklade, ako aj v bohatých poznámkových komentároch prekladateľa (Patočka 1960, 489 – 517). Z nich je väčšina mimoriadne cenná pre čitateľa, ale sú aj isté problémy, na ktoré právom upozorňuje Sobotka. Tie spočívajú v tom, že Patočkov preklad bol dosť výrazne ovplyvnený najmä prácou Alexandra Kojèva *Introduction à la lecture de Hegel* z roku 1947 (pozri tiež Kojève 2018, 42 – 99), ale aj prácami Jeana Wahla (pozri napr. Wahl 2018, 30 – 41) či Jeana Hyppolita (Hyppolite 2018, 106). Kojèvova interpretácia ponúka pochopiť Hegelovu *Fenomenológiu ducha* hlavne ako filozofiu dejín. ‚Kojève vidí ‚filozofii dejín‘ v tom, že se v dějinách uskutečňuje lidství v důsledku původního heroického nasazení pána a v důsledku tvořivé práce raba, který dojde posléze k plnému vědomí své lidské hodnoty a k svému uznání (Sobotka 2007, 827 – 828). Práve na tieto motívy

filozofie dejín kladie Patočka rozhodujúci dôraz vo svojich poznámkach (Patočka 1960, 502 a n.).

Prvý slovenský preklad *Fenomenológie ducha*

Literárny fond udelil Patrícii Elexovej Cenu Mateja Bela za rok 2015 v kategórii spoločenských vied za jej preklad Hegelovej *Fenomenológie ducha* (Hegel 2015). Cena bola udelená zaslúžene. Elexová patrí k novej generácii slovenských prekladateľov nemeckých filozofických diel. Už prvé konfrontačné posúdenie Patočkovho a Elexovej prekladu vedie k poznaniu, že tu máme do činenia s celkom iným prístupom. Pre Elexovej preklad je charakteristické, že sa pokúsila obsah Hegelovho diela čo najväčšmi priblížiť súčasnému čitateľovi. Tento prístup je plne pochopiteľný i akceptovateľný. Možno sa s ním stretnúť aj v niektorých súčasných anglických prekladoch, o ktorých bude reč v ďalšom texte tejto štúdie. Najnáročnejšie filozofické dielo západnej filozofie, akým je Hegelova *Fenomenológia ducha*, si však nevyhnutne vyžaduje aj sprievodný manuál, bez ktorého je čitateľ výrazne limitovaný možnosťou teoretického prieniku do poznania obsahových problémov tohto diela. V Elexovej preklade čitateľ nájde len desať poznámok. Žiaľ, absentujú aj ďalšie, oveľa dôležitejšie poznámky, ktoré sú späté s filozofickými dielami či problémami, na ktoré Hegel priamo či nepriamo reaguje a sú neoddeliteľnou súčasťou jeho filozofického uvažovania.

Z problémov Elexovej prekladu, na ktoré chcem upriamiť hlavnú pozornosť, je na prvom mieste preklad termínu *das Selbst*. Tento jeden z najdôležitejších pojmov Hegelovej *Fenomenológie ducha* je veľmi svojrázne prekladaný aj u Patočka, a nie je to inak ani v Elexovej preklade. Patočka prekladá tento termín prekvapivo ako *osobu* (Hegel 1960, 63 a n.). Je to riešenie, ktoré nie je vôbec dobré, lebo nevjadruje to hlavné, čo ním Hegel predovšetkým mieni. Patočka si veľmi dobre uvedomuje, že preklad *Selbst* ako *osoba* môže právom vyvolať pochybnosti, preto vo svojej poznámke k tomuto pojmu odkazuje čitateľa na to, čo treba mať hlavne na zreteli. A tým nie je nič iné ako *subjektívno, reflexia* (Hegel 1960, 491). Elexová pri tomto mimoriadne dôležitom termíne Hegelovej *Fenomenológie ducha* čitateľovi neponúka žiadne vysvetlenie. Termín *sebst'* je v Elexovej preklade slovenský filozofický novotvar, ktorý si však vyžaduje vysvetľujúce uvedenie. Žiaľ, nijaké neprišlo. Čo je však zaujímavé, v jednom z posledných Elexovej prekladov pred *Fenomenológiou ducha* možno nájsť jej preklad tohto nemeckého termínu v nasledujúcej formulácii: „V origináli ‚Selbst‘ – ‚vlastné Ja‘ (Steiner 2012, 43)“. Škoda, že Elexová nepoužila aj v preklade Hegelovej *Fenomenológie* ponúkané riešenie – *vlastné*

Ja. V anglických prekladoch je *Selbst* väčšinou prekladané ako *self* (ja, ego, subjekt), v poľskom preklade ako *jaźń* (ja, jastvo) a v ruskom preklade ako *samosť*.² Tým sa len potvrdzuje, že problém adekvátneho prekladu Hegelovho pojmu *Selbst* do slovenského jazyka nie je uzavretý problém. Preto si oprávnené bude vyžadovať ďalšiu odbornú diskusiu, ktorá bude detailnejšie riešiť terminologické a štylistické problémy Hegelovej *Fenomenológie ducha*.

Pre pochopenie daného problému v Elexovej preklade sa žiada uviesť nášho čitateľa do kontextu. Preto odcitujem aspoň to najvýznamnejšie miesto z jej prekladu, ktoré sa týka merita veci: „Vedomie vie a chápe iba to, čo je v jeho skúsenosti; v nej je totiž iba duchovná substancia, a to ako *predmet* jej sebesti... Sebest' vstupuje do jestvovania ako *sebest'*; sebou si istý duch existuje ako taký pre iných; jeho *bezprostredné* konanie nie je tým, čo platí a je skutočné; tým, čo je uznané, nie je to, čo je *určité*, čo je *súcne osebe*, ale výlučne o sebe vediaci *sebest'* ako taká“ (Hegel 2015, 32, 438). Elexovej odklon od prekladu *Selbst* ako *vlastného Ja*, teda *jastva*, k termínu *sebest'* preto nepokladám za najšťastnejšie.

Ďalší veľmi vážny terminologický problém v Elexovej preklade sa viaže k termínu *súcno*. Pochopiteľne, za používaníu tohto termínu v slovenských filozofických textoch nie je zodpovedná Elexová, ale historická tradícia utvárania slovenskej filozofickej terminológie. Pred nejakým časom som na tento problém upozornil v tomto časopise (Leško 2013, 238 – 241). Elexová prekladá Hegelov termín *Dasein* ako *jestvovanie* (Hegel 1988, 6; Hegel 2015, 14). *Jestvovanie* je v slovenčine termín pre vyjadrenie toho, že niečo *je, jestvuje*. V tomto zmysle je Elexovej preklad veľmi správny. Ale pokiaľ ide o termín *das Seiende*, tu sa ocitáme v podstatne inej situácii. Vznik termínu *súcno* v slovenskej filozofickej terminológii má totiž svoju zvláštnu históriu. Do slovenskej filozofickej terminológie sa dostal ako pokus preložiť vyššie uvedený nemecký termín s veľkým prihliadnutím k českému prekladu. V češtine sa nemecký termín *Seiende* prekladá ako *jsoucno*. Poslovenčenie uvedeného českého termínu potom dostalo podobu *súcno* a dodnes sa používa v našej filozofickej terminológii ako jedine správny.

Uvediem niektoré prípady použitia termínu *súcno*, na ktoré narazila prekladateľka Elexová v Hegelovej práci a ktoré naznačujú pochybnosť o adekvátnosti tohto termínu v doteraz zaužívanej slovenskej terminológii. Nemecký výraz *der seiende Gegenstand* je preložený ako *súcny predmet* (Hegel 2015, 133), pričom správne

² Pre zaujímavosť chcem uviesť dva príklady českého prekladateľského úsilia, ktoré boli publikované v časopise *Reflexe* pred vydaním nového českého prekladu *Fenomenológie ducha* v roku 2019. I. Ozarčuk prekladá Hegelov pojem *Selbst* ako *samosť* (Rühle 1995, 9 – 5 a n.). Teda tak isto ako je tomu v ruskom preklade. J. Karásek ho zasa prekladá ako *subjektivitu* (Karásek 2017, 96), čo je v podstate aj Patočkov preklad.

by malo byť *jestvujúci predmet; an sich seienden Wirklichkeit* – osebe súcnu skutočnosťou by mal mať v slovenčine túto podobu – osebe jestvujúcou skutočnosťou (Hegel 2015, 268); *an sich seiendes Gesetz* – osebe súcny zákon (Hegel 2015, 290) si žiada zmenu na *osebe jestvujúci zákon*; a azda najväčšmi do očí bijúcim príkladom je preklad *seiende Fürsichsein* – súcny bytím pre seba (Hegel 2015, 523), ktorého správny preklad by mal byť *jestvujúcim bytím pre seba*. Teda všade tam, kde Elexová použila termíny *súcny, súcne, súcno*, mal by byť správny slovenský ekvivalent *jestvujúci, jestvujúce, jestvujúcno*. Nastal čas definitívne sa rozlúčiť s termínom *súcno* v našej filozofickej terminológii a nahradiť ho termínom *jestvujúcno*. Potom by základné pojmy aj Hegelovej *Fenomenológie ducha* – *Dasein, Seiende, Sein* – mali túto slovenskú podobu – *jestvovanie, jestvujúcno, bytie*.

Nový český preklad

Nový český preklad *Fenomenológie ducha* Jana Kuneša a Milana Sobotku potvrdzuje staré dobré známe – *do tretice všetko najlepšie*. Aj v tomto prípade sa to potvrdilo. Nové vydanie Hegelovho diela ponúka českej i slovenskej filozofickej obci filozofický preklad, ktorý sa výrazne poučil z Patočkovho prekladu, ale staval od začiatku na vlastnom filozofickom a historicko-filozofickom poznaní Hegelovej filozofie vôbec a nemeckej klasickej filozofii zvlášť. Keď prekladatelia hneď na titulnej strane *Fenomenológie ducha* uvádzajú pre čitateľa upozornenie: „... s počiatčným východiskom v preklade Jana Patočky“, je to síce pravda, ale pre celkový výsledok ich práce je potrebné zdôrazniť iba to prvé – počiatčné východisko. To ostatné je dielom ich filozofického zanietenia a historicko-filozofickej a prekladateľskej erudície. Prekladatelia správne uvádzajú, že Patočkov preklad ani dnes nestratil svoj význam. Podľa nich je jeho preklad Hegelovej *Fenomenológie ducha* „vpravde průkopnické dílo, které se stalo nezbytným východiskem nejen každého dalšího českého překladu tohoto díla a jiných Hegelových děl, nýbrž dokonce výchozím dílem novější české filosofické překladové literatury vůbec“ (Kuneš, Sobotka 2019, 588 – 589).

Kunešov a Sobotkov preklad Hegelovho diela vychádza z prvého nemeckého vydania *Fenomenológie ducha* z roku 1807. Prekladatelia prihliadali ku klasickému vydaniu Georga Lassona (Hegel 1907), ale najmä k vydaniu Rýnsko-vestfálskej akadémie vied, teda k akademickému vydaniu, ktoré pripravili Wolfgang Bonsiepen a Reinhard Heede (Hegel 1980) a ďalej ešte prepracovali Hans-Friedrich Wessels a Heinricha Clairmont (Hegel 1988). Tým si Sobotka a Kuneš vytvorili, v porovnaní s Patočkovým a Elexovej prekladom, celkom iné prekladateľské východisko. Podarilo sa im to najmä vďaka tomu, že prijali Lassonovo vnútorné členenie textu *Fenomenológie ducha*. Originálny Hegelov text je totiž na členenie veľmi skúpy, preto

sa stáva pre čitateľa veľmi neprehľadný. Tým, že neobsahuje žiadne poznámky, je pre čitateľa veľmi ťažko prístupnou filozofickou húštinou. Lassonom navrhnuté doplnujúce členenie výrazne sprehľadňuje Hegelovo dielo, čo je pre pochopenie obsahových problémov jedného z najťažších diel západnej filozofie vôbec mimoriadne dôležité. K tomu treba ďalej prirátať aj Lasonove poznámky. Nie je ich síce veľa, ale svojím obsahom sú extraordinárne dôležité. Najpočetnejšie sú však podrobné poznámky z akademického vydania, doplnené študijným vydaním, ktoré majú tiež veľmi dôležité miesto pre pochopenie mnohých vážnych filozofických problémov Hegelovho diela.

Českí prekladatelia za najväčšiu prednosť svojho prekladu *Fenomenológia ducha* nepovažujú opravy Patočkovho prekladu, ale preklad poznámok. Sú presvedčení, že také poznámky by nedokázal vypracovať žiadny súčasný český prekladateľ. Dôvod je pochopiteľný. Musel by mať k dispozícii celé knižnice, ale najmä knižnice plné starých nemeckých kníh. Dôležité je zároveň aj to, že tieto poznámky sú ako *bibliografické*, tak aj *krížové*. Prvé poznámky umožňujú porozumieť Hegelovmu textu z hľadiska dobovej filozofickej a historickej situácie. Veľmi často obsahujú dlhé citáty z kníh, s ktorými Hegel pracoval. Druhé poznámky odkazujú na podobné miesta vo vlastnom Hegelovom texte. A to je veľmi užitočné pre hlbšie teoretické štúdium Hegelovho diela. Zo začiatku je ich v texte veľmi veľa, postupne však ubúdajú, čo je dôkazom skutočnosti, že ani nemeckým bádateľom sa nepodarilo spracovať poznámky rovnomerne pre celý text. Ide totiž o mimoriadne ťažkú úlohu a na jej splnenie sa zatiaľ nikto nepodujal.

Azda najdôležitejšia zmena v novom českom preklade v porovnaní s Patočkovým súvisí s revíziou už vyššie spomenutého termínu *Selbst*. Sobotka vo svojej štúdií pri príležitosti dvojtého výročia vydania Hegelovho diela ešte uvádza na prvom mieste Patočkom zvolený termín *osoba*, ale zároveň už aj v zátvorke dopĺňa svoje riešenie termínom *jastvo* (*Selbst*) (Sobotka 2007, 828). Prekladatelia uvádzajú, že sa snažia vo svojich prekladoch vo všetkých podobách udržať práve pojem *jastvo*. Dodatočne totiž zistili – keď sa im dostal do rúk Patočkov nedokončený preklad Hegelovho diela *Logika ako veda* –, že už aj sám Patočka sa v ňom pokúšal použiť práve *jastvo* ako preklad termínu *Selbst* (Kuneš, Sobotka 2019, 589).

Pre Hegelov filozofický vývoj je jenské obdobie (1801–1807), počas ktorého bolo dielo *Fenomenológia ducha* napísané, nepochybne najdôležitejšie. Súbežne totiž v tomto období skúma problémy logiky, prírodnej filozofie, filozofie ducha aj s problematikou dejín filozofie. Hegel vôbec po prvýkrát prednáša svoje prednášky o dejinách filozofie práve v Jene (pozri Koyré 2018, 42 – 79; Vieweg 2019, 193 – 306). Len syntetická jednota premýšľania problémov systematickej filozofie s dejinami filozofie mohla potom pripraviť pôdu pre napísanie filozofického veľdiela, ktorým sa

stala práve *Fenomenológia ducha*. Je to prvé filozofické dielo západnej filozofie, v ktorom dejiny filozofie žijú aktívne životom systematickej filozofie. K pochopeniu tejto skutočnosti v novom českom preklade nám významnou mierou pomáhajú aj vyššie uvedené Lassonove poznámky, ako aj ďalšie poznámky vrátane poznámok českých prekladateľov.

Otto Pöggeler obrátil pozornosť na problém jednoty filozofie a dejín filozofie ako atributívny rozmer Hegelovho filozofovania už v prvom čísle Hegel-Studien (Pöggeler 1961, 256 – 294). Do dnešných dní však z viacerých dôvodov ostáva stále veľa nepreskúmaných otázok. Medzi nimi sa však svojou najvýznamnejšou mierou podieľa absencia kritického vydania Hegelových prednášok o dejinách filozofie (pozri tiež Köhler 1998, 53 – 83). S jeho vydávaním sa začalo len pred piatimi rokmi. Hegelove rané prednášky o dejinách filozofie z Jeny (1805/1806 – „jenský zošit“) a aj neskoršie z Heidelbergu (1816/1817, 1817/1818 – „krátky náčrt“) neboli zaradené do kritického vydania Hegelových zobraňovaných spisov, keďže ich rukopisy sa stratili. Napriek tejto skutočnosti je nepochybné, že *Fenomenológia ducha* sama je najpresvedčivejšou ukážkou Hegelovho poznania dejín filozofie už v tejto etape jeho tvorby a zároveň dôkazom tvorivého rozvinutia v riešení aktuálnych problémov jeho práce (pozri Sobotka 1961, 34 – 36); Kimmerle 1964, 21 a n.). Práve tým sa Hegel zásadne odlišuje od Kanta, Fichteho či Schellinga. Pre svoje rozhodujúce filozofické výpovede je *Fenomenológia ducha* pokusom o „vznikání vědy vůbec čili vznikání vědění...“ (Hegel 2019a, 43), a to by bez hlbinného reflektovania dejín filozofie nebolo možné (pozri Sobotka 2010, 172 a n.; Kimmerle 1964, 21 a n.).

Hegel v *Predhovore* k svojej *Fenomenológii ducha* nepodáva len prehľad o vývoji novovekej filozofie, určený tromi filozofickými stanoviskami: 1. Spinozovou náukou ojedinej substancie; 2. požiadavkou myslenia ako myslenia (Bardili, Reinhold) a 3. pojmom intelektuálneho nazerania (Schelling) (pozri poznámku 13 Hegel 2019, 33 – 34). V *Predhovore* nachádzame po prvýkrát formulované základné východisko Hegelovho filozofického chápania dejín filozofie. To bytostne spája so začiatkom gréckej filozofie: „Čisté sebepoznání v absolutní jinakosti, tento éter jako takový, je základem a půdou vědy čili věděním v jeho obecnosti. Začátkem filosofie je předpoklad či požadavek, aby se vědomí nacházelo v tomto elementu. Avšak tento element sám je dovršen a je průhledný jen díky pohybu svého vznikání. Je čistou duchovností čili obecnem, které je na způsob jednoduché bezprostřednosti. Protože tento element je bezprostřednost ducha, protože substance vůbec je duchem, je zjasnělou bytostností, reflexí, která je sama jednoduchá, čili je bezprostředností, bytím, jež je reflexí do sebe

sama. Věda ze své strany požaduje od sebevědomí, aby se pozvedlo do tohoto éteru, aby s ní a v ní mohlo žít a žilo“ (Hegel 2019a, 42 – 43).

Uvedené Hegelove myšlienky predstavujú to rozhodujúce nóvum v chápaní jednoty filozofie a dejín filozofie. Prekladatelia nového českého prekladu na túto skutočnosť veľmi správne v poznámkach upozorňujú. Hegelom použité slovo *éter* priamo odkazuje na Parmenidovu filozofiu. O výnimočnom postavení tohto pred-sokratovského filozofa v dejinách filozofie svedčia potom najviac jeho ďalšie vý-povede v prednáškach o dejinách filozofie: „Parmenidem začala skutočná filozofie; človek se tu osvobozuje ode všech představ a mínění, upíra jim jakoukoliv pravdivost a praví: jen nutnost je pravdivá, jen bytí je pravdivé“ (Hegel 1961, 227). To isté nachádzame v Hegelovej *Malej* či *Veľkej logike*: „Dějiny filosofie nemají [...] pokud jde o jejich podstatný obsah, co dělat s něčím minulým, nýbrž s něčím věčným a absolutně přítomným, rezultátem těchto dějin není galerie omylů lidského ducha, nýbrž spíše je lze srovnat s panteonem božských postav... začátek logiky je stejný jako začátek vlastních dějin filosofie. Tento začátek nacházíme v elejské filozofii, přesněji u Parmenida, který chápe absolutno jako bytí...“ (Hegel 1992, 167; Hegel 1985, 92).

Hegelov *Predhovor* vo *Fenomenológii ducha* je exemplárnou ukážkou, ako sa dynamizuje jeho zámer jednoty filozofie a dejín filozofie, ktorý nepoznáme v Kantovej, Fichteho či Schellingovej filozofie. *Jenaer Schriften* (Hegel 1989; pozri Sobotka 2001, 119 – 131) nám ukazujú, ako a kam má táto nová filozofická cesta smerovať. Hegel sa preto kriticky vyrovnáva s Kantovou (pozri Kuneš 2008; Horyna 2009) a Fichteho filozofiou (Sobotka 2001, 41 – 50). *Predhovor* je však najmä kritickým vyrovnávaním so Schellingovej identitnou metafyzikou absolútnej substancie (Sobotka 1987, 125 – 136; Karásek 2017, 81 – 97; Leško 2004, 87 – 99) a ako taký predstavuje fundament jeho celoživotného dialógu systematickej filozofie s dejinami filozofie.

Hegelova *Fenomenológia ducha* je prvé dielo západnej filozofie, ktoré programovo ponúka pochopiť dlhú cestu ľudského myslenia, ako sa prepracúva ku skutočnému vedeniu, ktoré zásadným spôsobom otvára nové možnosti filozofovania. Bez tohto pochopenia Hegelovho reflektovania dejín filozofie čitateľ nemôže pochopiť hlavné problémy *Fenomenológie ducha*. Preto Kunešov a Sobotkov preklad *Fenomenológie ducha* predstavuje dielo mimoriadneho významu. A to tak v konfrontácii s prekladmi Patočku či Elexovej, ale aj v porovnaní s doteraz najvýznamnejšími zahraničnými prekladmi *Fenomenológie ducha*. V poľštine máme k dispozícii dva preklady (Hegel 1963 – 1965; 2002), z ktorých najmä Landmanov preklad si zaslúži

veľmi vysoké ocenenie. V ruštine je zatiaľ jediný preklad *Fenomenológie ducha*, ktorého autorom je G. G. Špet.³ Najnovšie preklady v anglickom jazyku, ktoré vyšli vo vydavateľstvách v Cambridgei v preklade T. Pinkarda (Hegel 2018a); v Oxforde v preklade M. Inwooda (2018b) a v Notre Dame v preklade P. Fussa a J. Dobbinsa (Hegel 2019b), sú dôkazom nového záujmu o Hegelovo dielo s ponukou moderného prekladu. O všetkých týchto troch nových prekladoch platí, že svojou kvalitou prekonalí staršie preklady Baillieho (Hegel 1967) a Millera (Hegel 1977).

Sobotkov a Kunešov preklad je výsledkom dlhej, ale najmä mimoriadne precíznej historicko-filozofickej práce s cieľom do najmenších detailov premyslieť základnú koncepciu prekladu, ako aj spôsob jej naplnenia. Z tohto pohľadu v základnom porovnaní Patočkovho prekladu a prekladu Kuneša a Sobotku sa čitateľ môže presvedčiť, že jednota filozofie a dejín filozofie, o ktorej správne píše Patočka už v roku 1942, je zrealizovaná až v najnovšom českom preklade. Tento preklad najviac posunul túto Hegelovu filozofickú pozíciu do pozornosti čitateľa tým, že mu ponúka podrobné poznámky, spracované aj samými prekladateľmi, ktoré ho priamo navádzajú na nevyhnutnosť uvedomiť si dejinno-filozofický kontext. Vyjadrené inak, čitateľ Patočkovho prekladu je prostredníctvom jeho poznámok dominantne orientovaný najmä na problematiku *filozofu dejín*, zatiaľ čo Sobotkov a Kunešov preklad do popredia oprávnenne vysunul *jednotu filozofie a dejín filozofie*.

Záver

Patočka sa svojho času obával, že preklad Hegelovej *Fenomenológie ducha* do češtiny je nerealizovateľný. Sobotka s Kunešom sa zasa obávali, aby sa ich preklad nevnímal len ako plagiát Patočkovho prekladu. Nový preklad Hegelovho diela do češtiny však presvedčí každého čitateľa, že prekladatelia si zbytočne robili obavy, či bude ich úsilie pochopené dobre. Ich doterajší bádateľský i prekladateľský výkon bol viac ako dostatočnou zárukou, že nový český preklad *Fenomenológie ducha* môže byť originálny. A tak sa aj stalo. Preto vôbec nebolo žiadnym veľkým prekvašením, že práve Kunešovi a Sobotkovi Nakladateľstvo Academia 4. septembra 2020 udelilo *Cenu roka* v kategórii vedecký preklad. Tým zaslúžene vysoko ocenilo pre-

³ G. G. Špet (1879 – 1937) prvý ruský fenomenológ, ktorý bol v rokoch 1912 – 1913 stážistom u Husserla na univerzite v Göttingene. Je autorom prvej fenomenologickej práce *Jav a zmysel* (1914) v Rusku. Preklad Hegelovej *Fenomenológie ducha* spracoval v tridsiatych rokoch minulého storočia vo vyhnanstve. Prvýkrát vyšiel až po jeho smrti v roku 1959 (Gegeľ 1959). Nové vydanie jeho prekladu v nezmenenej podobe s doslovom M. F. Bykovovej vyšlo v Moskve v roku 2000 (Gegeľ 2000). Špetov preklad je výnimočný svojou kvalitou, čo dokazuje skutočnosť, že hoci vznikol takmer pred sto rokmi, stále sa vydáva v nových vydaniach v rôznych súčasných ruských vydavateľstvách.

kladateľský výkon Milana Sobotku a Jana Kuneša, ktorí ponúkli českému a slovenskému čitateľovi možnosť začítať sa do Hegelovho filozofického diela tisícročia (Vieweg 2019, 259) v mimoriadnej kvalite. Kunešov a Sobotkov preklad sa určite stane v dvadsiatom prvom storočí, a možno aj za jeho hranicami, pre českého a slovenského čitateľa veľkým zdrojom úžasných filozofických zážitkov, ba až pôžitkov prieniku do poznávania Hegelovho hlavného filozofického diela. To však vôbec neznamená, že Kunešov a Sobotkov preklad neguje význam prekladov Patočku a Elexovej. Práve naopak. Pre českého a slovenského čitateľa sa otvorila nová kapitola poznávania Hegelovej *Fenomenológie ducha* v troch existujúcich prekladoch, o ktorých by sme mali diskutovať a spoločne hľadať ich klady, ale aj problémové miesta. A tie majú všetky tri preklady. Hlavným cieľom mojej recenznej štúdie bolo predstaviť jednotu filozofie a dejín filozofie vo *Fenomenológii ducha*. Je to stále otvorený filozofický problém a v istom zmysle je trestuhodné, že sa mu ani v súčasnosti nevenuje taká pozornosť, akú by si zaslúžil. Kunešov a Sobotkov preklad a nimi spracované poznámky nám to dôrazne pripomenuli. Je už teraz len na nás, či toto pripomenutie padne na úrodnú pôdu.

Literatúra

- GEGEL, G. V. F. (1959): *Fenomenologija ducha*. Sočinenija T. 4. Prel. G. G. Špet. Moskva: Izdatel'stvo social'no-ekonomičeskoj literatury.
- GEGEL, G. V. F. (2000): *Fenomenologija ducha*. Prel. G. G. Špet. Moskva: Izdatel'stvo Nauka.
- HEGEL, G. W. F. (1907): *Phänomenologie des Geistes*. Leipzig: Dürr'schen Buchhandlung.
- HEGEL, G. W. F. (1960): *Fenomenologie ducha*. Prel. J. Patočka. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- HEGEL, G. W. F. (1961). *Dějiny filosofie I*. Prel. J. Cibulka, M. Sobotka. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- HEGEL, G. W. F. (1963 – 1965): *Fenomenologia ducha*. Prel. A. Landman. Warszawa: PWN.
- HEGEL, G. W. F. (1967): *Phenomenology of Mind*. Transl. J. B. Baillie. London: Harper & Row.
- HEGEL, G. W. F. (1974): *Dějiny filosofie III*. Prel. J. Bednář, J. Husák. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- HEGEL, G. W. F. (1977): *Phenomenology of Spirit*. Transl. A. V. Miller. New York: Clarendon Press.
- HEGEL, G. W. F. (1980): *Phänomenologie des Geistes*. GW. Bd. IX. Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- HEGEL, G. W. F. (1985): *Logika ako veda I*. Prel. T. Münz. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda.
- HEGEL, G. W. F. (1988): *Phänomenologie des Geistes*. Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- HEGEL, G. W. F. (1989): *Jenaer kritische Schriften*. Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- HEGEL, G. W. F. (1992): *Malá logika*. Prel. J. Loužil. Praha: Svoboda.
- HEGEL, G. W. F. (2002): *Fenomenologia ducha*. Prel. S. F. Nowicki. Warszawa: Aletheia.
- HEGEL, G. W. F. (2015): *Fenomenológia ducha*. Prel. P. Elexová. Bratislava: Kalligram.
- HEGEL, G. W. F. (2018a): *The Phenomenology of Spirit*. Transl. T. Pinkard. Cambridge: Cambridge University Press.
- HEGEL, G. W. F. (2018b): *The Phenomenology of Spirit*. Transl. M. Inwood. Oxford: Oxford University Press.

- HEGEL, G. W. F. (2019a): *Fenomenologie ducha*. Prel. J. Kuneš, M. Sobotka. Praha: Filosofia.
- HEGEL, G. W. F. (2019b): *The Phenomenology of Spirit*. Transl. P. Fuss, J. Dobbins. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- HORYNA, B. (2009): Hegels Ausspruch „Gott ist Tod“ in Hinsicht auf Kant und Fichte. *Studia Philosophica*, 56 (1 – 2), 15 – 30.
- HORYNA, B. (2020): Klaus Vieweg: Hegel. Der Philosoph der Freiheit. Biographie. *Filozofia*, 75 (5), 418 – 423. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2020.75.5.6>
- HYPOLITE, J. (2018): Lest rozumu a dějiny u Hegela. In: Koblížek, T. – Roreitner, R. (eds.& transl.). *Hegel ve Francii*. Praha: Oikúmené, 100 – 118.
- KARÁSEK, J. (2017): Přítomnost v nepřítomnosti. *Reflexe*, 53, 81 – 97.
- KIMMERLE, H. (1964): Dokumente zu Hegels Jenaer Dozententätigkeit (1801 – 1807). In: *Hegel-Studien*, 4, 21 – 99.
- KOJÈVE, A. (2018): Úvod do četby Hegela. Poznámka o Věčnosti, Času a Pojmu. In: Koblížek, T. – Roreitner, R. (eds.& transl.). Praha: Oikúmené, 80 – 99.
- KOYRÉ, A. (2018): Hegel v Jeně. In: *Hegel ve Francii*. T. Koblížek – R. Roreitner (eds.). Praha: Oikúmené, 42 – 79.
- KÖHLER, D. (1998): Hegels Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie: Anmerkungen zur Editionsproblematik. In: *Hegel-Studien*, 33. Hamburg: Felix Meiner Verlag, 53 – 83.
- KUNEŠ, J. – VRABEC, M. (eds.) (2007): *Místo fenomenologie ducha v současném myšlení*. Praha: Argo.
- KUNEŠ, J. (2008): *Kant a otázka subjektu*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- KUNEŠ, J., SOBOTKA, M. (2019): Ediční poznámka. In: Hegel, G. W. F.: *Fenomenologie ducha*. Praha: Filosofia, 587 – 590.
- LEŠKO, V. (2004): *Filozofia dejín filozofie*. Prešov: v. n.
- LEŠKO, V. – PLAŠIENKOVÁ, Z. (eds.) (2008): *Fenomenológia ducha a súčasnosť*. Košice: Vydavateľstvo UPJŠ.
- LEŠKO, V. (2013): Súčno verzus jestvujúcno. *Filozofia*, 68 (3), 238 – 241.
- PATOČKA, J. (1942): Dějepis filosofie a její jednota. *Česká mysl*, 36 (2), 58 – 72; 36 (3), 97 – 114.
- PATOČKA, J. (1960): Poznámky. In: Hegel, G. W. F.: *Fenomenologie ducha*. Prel. J. Patočka. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- PATOČKA, J. (1968): *Předsokratovská filosofie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- PATOČKA, J. (1996a): Kapitoly ze současné filosofie. In: Patočka, J.: *Péče o duši I*. Sebrané spisy. Sv. 1. Praha: Oikúmené, 85 – 100.
- PATOČKA, J. (1996b): *Nejstarší řecká filosofie*. Praha: Vyšehrad.
- PATOČKA, J. (2003): Hegelova *Fenomenologie ducha* (rkp.). Praha: Archiv J. Patočky 3306-I-02.doc.
- PÖGGELER, O. (1961): Zur Deutung der Phänomenologie des Geistes. *Hegel-Studien*, 1, 256 – 294.
- RÜHLE, V. (1995): Zkušenost a negativita: Heideggerovho vyrovnávání s Hegelem. *Reflexe*, 14, 9.1 – 9.10.
- SOBOTKA, M. (1960): Hegelova fenomenologie. In: Hegel, G. W. F. (1960): *Fenomenologie ducha*. Prel. J. Patočka. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- SOBOTKA, M. (1961): Hegelovy dějiny filosofie. In: Hegel, G. W. F. (1961). *Dějiny filosofie I*. Prel. J. Cibulka, M. Sobotka. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 5 – 36.
- SOBOTKA, M. (1987): *Schelling a Hegel*. Praha: Univerzita Karlova.
- SOBOTKA, M. (1997): Patočkova přednáška z r. 1949 o Hegelově „Fenomenologii ducha“. *Filosofický časopis*, 45 (5), 845 – 862.
- SOBOTKA, M. (2001): *Studie k německé klasické filozofii*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- SOBOTKA, M. (2007): Co je Fenomenologie? *Filosofický časopis*, 55 (6), 805 – 832.

- SOBOTKA, M. (2010): Filozofie a dějiny filozofie u Hegela. In: Leško, V. – Tholt, P. (eds.): *Dejiny filozofie ako filozofický problém*. Košice: Vydavateľstvo UPJŠ, 167 – 179.
- STEINER, R. (2012): *Friedrich Nietzsche, bojovník proti svojej dobe*. Prel. A. Elexová. Bratislava: Kalligram.
- VIEWEG, K. (2019): *Hegel. Der Philosoph der Freiheit*. München: C. H. Beck.
- WAHL, J. (2018): Nešťastné vedomí v Hegelově Filozofii. In: Koblížek, T. – Roreitner, R. (eds. & transl.): *Hegel ve Francii*. Praha: Oikúmené, 30 – 41.

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-17-0529.

Vladimír Leško
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Filozofická fakulta
Katedra filozofie
Moyzesova 9
040 59 Košice
Slovenská republika
e-mail: vladimir.lesko@upjs.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8392-955X>

FILOZOFIA
Roč. 76, 2021, č. 5

DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2021.76.5.3>

ADOLF PORTMANN, FILOZOF VEDY O ŽIVOM

IVANA RYŠKA VAJDOVÁ, Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, Katedra filozofie a spoločenských vied, Hradec Králové, ČR

VAJDOVÁ, I. R.: Adolf Portmann, Philosopher of Life Sciences
FILOZOFIA, 76, 2021, No 5, pp. 351 – 363

The article focuses on the work of a Swiss zoologist and professor of University of Basel Adolf Portmann (1897 – 1982) which became especially influential among Czech natural philosophers. Portmann was studying an aesthetical dimension of living creatures, which he conceived not as an epiphenomenon of physiological and biological processes, but as a very subject of knowledge. He postulated that “self-expression of inwardness” (*Selbstdarstellung der Innerlichkeit*) is the integral part of everything living and manifests itself through dis-

play (*eigentliche Erscheinung*). This article aims to present a more complex picture of the thinker and his significance in the Czech philosophical environment to a Slovak reader.

Keywords: Life sciences – Display – In/authentic phenomena – Inwardness – Adolf Portmann

Adolf Portmann (1897 – 1982) vzbudzoval ambivalentné postoje. Pre niektorých boli jeho biologické vhl'ady fascinujúce⁴ (Gould 1977, 369), iní ich pokladali za metafyzické nezmysly (*metaphysische Schreibrtschgedanken*) (Remane via Rieppel 2016, 103; Illies 1981, 28). Portmann bol typ klasického vzdelanca, ktorý v sebe snúbil vedca, umelca i filozofa. Jeho celkové naladenie sa odrážalo nielen v jeho teórii, ale tiež v bohatstve jazyka, ktorý používal, zdoobeného, ale zároveň racionálneho.

Portmann už od detstva nachádzal vášnivú záľubu v kresbe zvieracích tvarov a živočíšna morfológia sa tak stala predmetom jeho celoživotného záujmu. V tom období vytvoril aj svoju prvú „zoologickú knihu“ (Komárek 2008c, 79). Jeho životopisec Illies (1981) popisuje zábavnú historku, kde už ako gymnazista preklasifikoval vzorky v prírodovedeckom múzeu. Bol to zároveň jeho prvý kontakt s univerzitou, kam chodieval na konzultácie. Doktorský titul získal v roku 1921 a po sérii zahraničných študijných pobytov v Mníchove, Berlíne, Ženeve a Paríži bol habilitovaný v roku 1927 na svojej alma mater v Basileji (Rieppel 2016, 99).

Už ako začínajúci akademik vytváral svoju teóriu v určitom kontraste k narastajúcemu záujmu o mikroskopické zobrazovanie živých bytostí,⁵ bol tiež kritikom neodarvinistickej vetvy evolučnej teórie (Müller 1988), ale evolučnú teóriu nevyvracal, práve naopak. Bol však zdržanlivý v otázke formulácie všeobecnej evolučnej teórie, sám v tom priznával veľký vplyv svojmu učiteľovi Friedrichovi Zschokkemu (Portmann 1976). Portmann obhajoval svoju pozíciu, ktorú sám nazýval *koherentný pluralizmus* (*kohärenten Pluralismus*). Podľa nej veda potrebuje viacero hľadísk a otvorenosť k doposiaľ neznámym dimenziám života vrátane fenoménov, ako sú účelnosť

⁴ Gould oceňuje predovšetkým jeho koncepciu *sociálneho uteru* (Gould 1977). Portmann zaviedol termín *sociálny uterus* (z lat. *uterus*, teda *maternica*), aby poukázal na fakt vplyvu spoločnosti a kultúrno-historického pozadia na vývoj jednotlivca. Podľa Portmanna k nemu dochádza v období medzi 10. a 22. mesiacom vývoja dieťaťa, pričom ústrednú úlohu zohráva kontakt s ostatnými ľuďmi. Podľa Portmanna sa teda dieťa rodí predčasne (normalizovaný predčasný pôrod) a človekom sa stáva až následne.

⁵ Podľa Portmanna stojí mikroskopické zobrazovanie na dvoch princípoch: lokalizácie a izolácie. Snažíme sa podľa neho zistiť, v akom genetickom kóde sú umiestnené jednotlivé funkcie, a izolovane s nimi manipulovať. Napriek faktu, že bez konkrétnych mozgových centier by sme nemali myšlienky a bez genetického kódu by sme neboli tým, čím sme, zostávajú tieto analyzovateľné štruktúry iba nosičmi. Preňho to bol ďalší dôvod obrátiť svoju pozornosť na celostnú živú bytosť, tak ako ju pozorujeme a prežívame v našom bezprostrednom kontakte (Portmann 1997).

a svojbytnosť, aby neupadla do dogmatického ustrnutia. Biológia by sa tak podľa neho nemala usilovať o jednu univerzálnu teóriu, ale vypracúvať špecifické teórie pre javy rôznych úrovní, ktoré vyžadujú odlišnú metodológiu skúmania (Portmann 1954).

Ťažisko Portmannovej tvorby by sa dalo zhrnúť do troch základných okruhov: prvý okruh tvorilo štúdium morskej fauny⁶ a komparatívnej morfológie, ktorých výsledky prezentoval v prácach ako *Einführung in die vergleichende Morphologie der Wirbeltiere* (Portmann 1948) a *Zoologie aus vier Jahrzehnten* (Portmann 1967). V tejto oblasti bol všeobecne uznávaným bádateľom bez stigmy kontroverzie. Druhý okruh tvorí fenomenologická morfológia, ktorej výsledky zhrnul v prácach ako *Die Tiergestalt* (Portmann 1948), *Das Tier als soziales Wesen* (Portmann 1953), *Neue Wege der Biologie* (Portmann 1960), no tá sa s ozajstným ohlasom biológov nikdy nestretla. Tretí okruh tvorí filozofická antropológia, kde je jeho najznámejšou prácou *Biologische Fragmente zu einer Lehre vom Menschen* (Portmann 1944). V tejto oblasti dosiahol uznanie nielen medzi mnohými filozofmi, ale aj medzi pedagógmi či lekármi. Portmann bol počas svojho života obklopený niekoľkými filozofmi. V okruhu jeho známych by sme našli kolegu Karla Jaspersa či freiburských filozofov Martina Heideggera,⁷ Wilhelma Szilasiho alebo francúzskeho filozofa Raymonda Ruyera. Portmann sa pokladá za jedného zo zakladateľov filozofickej antropológie (Fischer 2008). Jeho pojem *sociálneho uteru* sa používa pri charakteristike ľudskej ontogenézy dodnes (Trevathan, Rosenberg 2008). Sám vo svojich prácach často citoval Helmutha Plessnera a Frederika Jacobusa Johannes Buytendijka. Okrem iného bol aj stálym členom intelektuálneho spolku Eranos, v rokoch 1962 – 1977 dokonca jeho predsedom.

V nasledujúcom texte by som slovenskému čitateľovi rada predstavila najmä „problematický“ druhý okruh Portmannovho diela. Prvý pokus v tomto zmysle podnikol už Andrej Záthurecký prekladom textu o interiorite a exteriorite u Portmanna z pera Bertranda Prévosta (2013). Zatiaľ čo Prévostova štúdia rozvíja prednostne tie motívy, v ktorých sa Portmann stretáva s modernými mysliteľmi ako Merleau-Ponty alebo Gilles Deleuze, text autorky sa pokúša zaradiť Portmannovo myslenie do dobového kontextu a podať komplexnejší obraz živej prírody v diele tohto mysliteľa.

Dráma života

Na najvšeobecnejšej rovine by sme mohli Portmannov prístup k skúmaniu živej prírody zhrnúť ako fenomenológiu vychádzajúcu z morfológického výskumu. Pri pátraní

⁶ Počas svojich dlhodobých pobytov na morských staniciach v Banyuls-sur-Mer, Roscoff, Villefranche-sur-Mer a na Helgolande.

⁷ Heidegger v listoch, ktoré si vymenili, oceňuje Portmannove diela *Die Tiergestalt* (1948) a *Biologische Fragmente zu einer Lehre vom Menschen* (1944) (Kleisner 2008).

po koreňoch tohto videnia by sme sa dostali až k samému Goethemu, ktorý tvrdil, že všetko, čo je, sa tiež musí prejavit' a ukázať. Goetheánske interpretácie živých organizmov, už aj preto, že nadväzujú na nemeckú romantickú prírodovedu (ktorá sa výrazne líši od darvinizmom ovplyvnených smerov), sú príkladom úplne iného typu myslenia a percepcie živých organizmov. A aj keď má Portmann ďaleko k naturfilozofii, na Goetheho odkazuje v niekoľkých esejach (Portmann 1953a), predovšetkým v *Goethe und der Begriff der Metamorphose* (Portmann 1973). Portmann nadväzuje na jeho tézu, že exponované povrchy živočíchov nie sú len bariérou, ktorá plní fyziologickú ochranu ústrojných orgánov, ale naopak, je to svojbytný typ orgánu, ktorý si zaslúži nový špecifický spôsob nazerania na živý organizmus. Pre pochopenie tejto jeho fenomenologicky orientovanej biológie si predstavíme niekoľko ústredných pojmov. Sú to *vlastný jav* (*eigentliche Erscheinungen*)⁸, ktorého podskupinu tvoria adresované (*adressierte*) a neadresované javy (*unadressierte Erscheinungen*), *sebaprezentácia* (*Selbstdarstellung*) a *interiorita*⁹ (*Innerlichkeit*).

Podľa Portmanna darvinistami používaný prírodný a pohlavný výber vysvetľuje celú škálu javov v rámci živej prírody, ale zďaleka nie všetky. Zameril sa na tie vlastnosti organizmu, ktoré sa významne podieľajú na tom, ako sa nám organizmus javí. Tieto vlastnosti, tvary či správanie (Portmann považoval za podstatnú súčasť ním postulovanej biológie práve *Verhaltensforschung*, etológiu Konrada Lorenza) nazval *vlastné javy*. Vychádzajú zo životnej aktivity konkrétnych bytostí, ktoré vo svojich formálnych aspektoch vykazujú zvláštny vzťah k možnostiam zmyslového vnímania (Portmann 1997, 142). Popri vlastných javoch stoja nevlastné javy (*uneigentliche Erscheinungen*), na ktoré sa sústreďuje veľká časť modernej biológie. Živé bytosti sa tu neskúmajú zmyslovo, ale prostredníctvom umelých nástrojov, napríklad prostredníctvom pitvy či chemickej alebo fyzikálnej analýzy.

Vlastné javy Portmann delí na adresované a neadresované, nepredstavujú však kategórie, medzi ktorými vedie ostrá hranica, je to skôr škála. *Adresovaný jav* (*adressierte Erscheinungen*) má význam v procese vnímania príjemcu vnemu, ale aj emitenta (napríklad maskovanie má význam hlavne pre toho, kto sa skrýva), na rozdiel od neho *neadresovaný jav* (*unadressierte Erscheinungen*) nie je primárne dôležitý pre príjemcu vnemu a nemá zreteľnú funkciu slúžiacu na prežitie. Neadresované javy sú

⁸ Nemecké *die Erscheinung* etymologicky súvisí so slovom *scheinen*, Portmann preto automaticky spája zjav s doménou optickou, svetelnou (Portmann in Kleisner 2008, 45).

⁹ Slovenský ekvivalent nemeckého *Innerlichkeit*, prípadne českého *niternost* v jej pôvodnej šírke chýba, autorka prekladá pojem podľa Zathureckého ako *interiorita* (Prevost 2013).

tiež významné z toho dôvodu, že na ich základe možno jednoduchšie určiť druhovú špecifikáciu.

Tento rozdiel si môžeme ukázať na príklade vtáčieho pera. Biológov už od nepamäti fascinuje vzhľad a rozmnožovacie rituály páva. Napríklad Darwin na nich demonštroval svoju teóriu pohlavného výberu, teda že samci exhibujú bohatstvo a krásu svojho pera a samičky si vyberajú partnera s najextrémnejšou výbavou. Táto jednoduchá zákonitosť výberu sa však nedokázala. Ukázalo sa totiž, že pri rozhodovaní samičky nehrajú úlohu len veľkosť a farebnosť pávích pier, ale priebeh celého rituálu, ktorý samec predvádza a interakcie, ku ktorým medzi účastníkmi dochádza. Táto komplikovaná hra, v ktorej každý z partnerov má svoje výstupy, pričom ten druhý na ne dáva primeranú odpoveď, je ukážkou adresného javu.

Oveľa „záhadnejšie“ a diskutovanejšie sú u Portmanna *neadresované vlastné javy* (*unadressierten eigentliche Erscheinungen*). Sám Portmann je pri ich definovaní pomerne intuitívny.

„V systémoch kožných kresieb, ktoré sa uplatnily v živote vyšších, vizuálnym dojmom prístupných živočíchů, odkrývame opticky účinné štruktúry, u nichž jednotlivosti formálneho a farebného utvárenia nemajú žiadnu úlohu pri bezprostrednom zachovaní života, žiadnu v bežnom pojetí ‚funkčnej‘ roli. Kromě jevů, které se obracejí k oku a jsou svěbytné jen ve vztahovém systému, vidění, v němž však jasně mají nějaký smysl, tedy najdeme i takové, jimž tato vlastnost chybí. Kromě adresovaných existují i, neadresované‘ vlastní jevy – fenomény, které nám připadají smysluplné veskrze jen v aktu vidění, které jsou tedy optickým ‚vysíláním‘, aniž by zde byl adresát, jemuž je vysílání určeno“ (Portmann 1997 II, 15).

„Pri perspektíve, jaká nyní převládá, zdají se organismy být především nositeli prospěšných životních funkcí. Cokoli nezapadá do této představy, bude náhodným, vedlejším výsledkem; jestliže se něco dostatečně vnučuje, pak to může být dokonce označeno jako jakýsi luxusní výtvar. Odborný termín hypertelie, označující útvary, přehnané vzhledem k cíli, míní přece, aniž by to bylo výslovně řečeno, že cílem, o jehož přehnaní zde jde, je právě zachování“ (Portmann 1997 II, 61 – 62).

Tento „luxusný výtvar“ nie je podľa Portmanna výsledkom náhodnej genetickej mutácie, no nespĺňa ani darvinovskú, formu sledujúcu funkciu. Typickým príkladom, okrem pávieho pera, by mohlo byť jelenie parožie, no patria sem aj také sfarbenia¹⁰

¹⁰ Vzhľad, samozrejme, nemá zmysel iba sám pre seba, ale slúži aj ako nástroj komunikácie. Túto funkciu Portmann rozlišuje na *kryptickú*, vďaka ktorej sa živočích pred zrakom skrýva, a *sémantickú*, ktorú sa naopak snaží ukázať (Portmann 1967, 122). Oči na krídlach babôčky pávookej (*Inachis Io*) sú sémantické vzory, ak sa na ňu dívame zvrchu. Jej spodná strana je kryptická. Podľa Portmanna vzhľad živočicha nie je iba informácia pre okolie, napríklad o sexuálnej dospelosti alebo

a znaky, ktoré sa nerátajú k funkciám nevyhnutným na prežitie, teda rôzne kožné ornamente, napríklad u hadov, kresby na motýľích krídlach, ornamente na perí vtákov, ale aj „nekonzervovateľné“ javy ako rôzne signalizácie, vtáčí spev atď. Žiadny zo zmiernených útvarov a prejavov nepodporuje výkonnosť, ale rozvíja sa do extrémnych podôb do tej miery, do akej si to jedinec môže dovoliť. A tak nečudo, že sa pávy či parožie ako lovecké trofeje stávajú symbolmi luxusu v našich domoch alebo záhradách.

Pre tento typ javov podľa Portmanna nie je žiadne funkčné vysvetlenie, nie sú nasmerované konkrétnemu príjemcovi, ale významne sa podieľajú na identifikácii jedincov. Tradičná biológia ich označuje ako vedľajšie prejavy sebazáchovných funkcií, podľa Portmanna sú však tieto prejavy príkladom náročných a energeticky nákladných pochodov, ktoré sú z funkčného hľadiska nevysvetliteľné. To všetko privádza Portmanna k myšlienke, že podstata prírody nemusí byť nutne pred bádateľom ukrytá vnútri živočíchov, ani v chemických rovniciach, ale zjavne sa nám ukazuje vo vzhľade.

Medzi funkciou a vzhľadom

V biologickom myslení o živote prevažuje funkčný prístup, pri ktorom sú orgány interpretované mechanicky, napríklad srdce ako tlaková pumpa či údy ako páky. Proti tomuto jednoznačnému mysleniu technicistického typu, diktovanému túžbou po jasnom a definitívnom vysvetlení, sa Portmann ohradil. Ako explicitne vyjadruje vo svojej eseji *Erhaltung und Erscheinung als Aufgabe des Lebendigen*, zjav je výsledkom sebareprezentácie biologickej plazmatickej štruktúry, je sám sebe účelom (Portmann 1965).

Počas extenzívneho výskumu živočíšnych druhov sa usiloval dokázať, že vonkajší zjav a vnútorné usporiadanie, vzhľad a funkčnosť, sú odlišné dimenzie, ktoré podliehajú odlišným zákonitostiam svojho budovania.

Sama história vedy podľa Portmanna ukazuje, že funkčným chápaním nevyriešime tajomstvo prírody. Prírodné zákony sa nám nikdy nevyjavili priamo, ale spätne. Príkladom je podľa neho ľudská túžba lietať. Tá sa objavuje už v starovekom mýte o Ikarovi, ale prvý skutočne úspešný pokus vzlietnuť sa udial, až keď sme upustili od technologického napodobňovania vtáčieho krídla. Až vtedy, keď obor aerodynamiky

jedovatosti (čo mnoho druhov s obľubou iba predstierajú). Sémantickosť vzhľadu znamená, že zvieratá sú nositelia znaku, či skôr sú žijúcimi znakmi. Rozlíšiť to v prírode nie je jednoduché. Portmann uvádza príklady, kde napríklad z diaľky je sfarbenie kryptické a zblízka, alebo za iných okolností, sémantické. Kamufláž, ktorá sa rodí na základe zraku, ukazuje na premýšľanie o svete, ktoré má anticipovať špecifické vnímanie tvaru typické pre vidiace bytosti (Portmann 1959a).

pokročil a vyvinul vlastné výpočty, sme začali spätne chápať prírodný dizajn krídla (Portmann 1949).

K funkčnému vnímaniu prírody tak Portmann radí pripojiť naše zmysly a zamerať sa na vonkajší zjav. A udáva množstvo príkladov. V embryonálnej fáze vyšších živočíchov sa vonkajšie a vnútorné orgány vyvíjajú symetricky. Ako však telo rastie, tento vnútorný poriadok sa mení. Vnútorné orgány sa začínajú zahýbať a presúvať tak, aby maximálne využili obmedzený priestor telesných dutín. Ako si ale Portmann v *Nových cestách biológie* (1997) všíma, z tiel sa nestávajú nevzhľadné vaky na orgány. Čo je amorfné a neúhľadné, zostáva skryté, čo je vystavené vnímaniu okolia, si udržiava symetrický vzťah.

Tuto zákonitosť sledoval prevažne na morských živočíchoch, najmä na medúzovcoch, morských slimákoch či kôrovcoch. U medúz, ktoré majú priehľadný telesný obal, sa symetria vnútrajška zhoduje so symetriou vonkajšej formy. A vždy, keď je látková výmena priehľadných živočíchov natoľko zložitá, že neumožňuje vnútornú symetriu, stiesnia sa orgány do jedného nepriehľadného klobka, útrobného pletenca (*nucleus vegetativus*), ktorý majú priehľadné ryby tesne za hlavou. Vnútornosti sú všeobecne nešpecifické a nie sú charakteristické pre jednotlivé druhy. Určovať na ich základe taxonomickú príslušnosť je náročné, prípadne nemožné. Zato vonkajší vzťah, napríklad delfína obyčajného (*Delphinus delphis*), je taxonomicky „neprehliadnuteľný“ (Portmann 1997). Zjednodušene povedané, vonkajšia forma živočícha, na rozdiel od orgánov skrytých pod jeho povrchom, má často vzťah, ktorý si môžeme vtisnúť do pamäti jedným pohľadom.

Vnútorné z Portmannovho hľadiska nemusí znamenať iba vnútornosti, ale všeobecne všetko, čo je skryté pred pohľadom. Častým Portmannovým príkladom je vtáčie pero, ktoré má viditeľné a skryté časti, a práve na ňom je vidieť radikálny prechod medzi pohľadom určenou ornamentálnou štruktúrou a funkčnou, prachovou štruktúrou na spodnej strane pera, a jeho teplo zaisťujúcou architektúrou. Portmann (1997) sa snaží na rade príkladov ukázať, že všetko, čo sa môže javiť oku iného živočícha, je stavané inak ako to, čo je zjavovaniu vylúčené. Účelom vnútorných orgánov nie je pôsobiť na zmysly ostatných jedincov. Ak ich činnosť zaznamenávame, je to skôr znamenie, že niečo nie je v poriadku.

Dimenzia vyjavovania a vyjadrovania

Adolf Portmann interpretoval neadresné javy ako sebareprezentáciu interiority (*Selbstdarstellung der Innerlichkeit*). Vo svojej eseji *Selbstdarstellung als Motiv der lebendigen Formbildung* (Portmann 1958) popisuje sebareprezentáciu (*Selbstdarstellung*) ako fenomén, ktorý sa neobmedzuje iba na ľudskú bytosť, ale je súčasťou nielen živočíšnej ríše, ale aj ríše rastlín či húb. Je to vyjavovanie seba a nemusí nutne súvisieť

s vedomím, ale súvisí s interioritou a znamená seba prezentovanie svojho vonkajšieho zjavu ako jedinečnej a neopakovateľnej individuality.

Prostredníctvom interiority¹¹ (*Innerlichkeit*) nadobúdame akýsi autonómny vzťah k svetu. Každá živá bytosť je aktívnym agentom, ktorý sa vzťahuje k svetu, a nie je len článkom v deji fyzikálnych kauzalít. Portmann tu nadväzuje na Jakoba von Uexküllu (1864 – 1944) a jeho koncept *umweltu*. Uexküll, rovnako ako Portmann, zdôrazňoval špecifickosť zmyslového prežívania, ktoré určuje ukotvenie každej živej bytosti v jej žitom svete (*umwelte*). Typická pre interioritu je teda vzťahovosť, Portmann prepája toto vzťahovanie k svetu prostredníctvom interiority (*Weltbeziehung durch Innerlichkeit*) a jeho prežívanie daným živočíchom, ale tiež jeho „naladenie¹²“ na svet: „Stejně jako si naše lidská niternost pomocí smyslu buduje svůj vlastní svět, jsou také živočichovy smyslové funkce zdrojem jeho vztahu ke skutečnosti, která není jen žita, nýbrž prožívaná“ (Portmann 1997, 95).

Interiorita je autonómny fenomén a nerovná sa vedomiu, to je jeho súčasťou iba sčasti, rovnako ako inštinkty. Jedným z príkladov jeho prejavu, ktorý Portmann s obľubou uvádza, je migrácia vtákov ako komplexný proces, kde koreluje život vtákov s cyklami v prírode (okrem iného zahŕňa napríklad orientáciu podľa hviezdnej oblohy (Portmann 1957, Grene 1974, 282 – 283). Ďalším príkladom, ktorý uvádza, je napríklad spôsob, ako rastlina zachádza so svetlom tak, aby jej to prinášalo úžitok, teda tak asimiláciou chlorofylu, ako aj farebným zjavom svojich kvetov (Portmann 1959b). Na týchto príkladoch ukazuje, aký komplexný a ťažko uchopiteľný pojem interiorita je. A práve pre jeho komplexnosť ju nemôžeme lokalizovať ani priamo pozorovať, zúčastňujú sa na nej totiž všetky zložky celku.

Podľa Portmanna sú práve interiorita a seba prezentácia fundamentálnym základom živých bytostí. Poukazoval aj na to, že funkcie prežitia sa často snúbia zo seba vyjadrovacou formou v rovnakých orgánoch. Napríklad v hlasovej trubici, ktorá u vtákov slúži nielen na dýchanie, ale aj na spev. Portmann sa snažil dokázať, že práve spev neslúži len na vymedzovanie teritória a lákanie partnerov, ale je neadresným fenoménom vtáčieho seba vyjadrenia.

Portmann venoval celoživotné úsilie tomu, aby dal *vlastným javom* objektívny status. Používal preto štatistiku, kde porovnával množstvo a citlivosť zmyslov, mieru inervovania tela a veľkosť mozgových centier jednotlivých živočíšnych druhov a na základe toho vyhodnocoval komplexnosť vnútorného prežívania živočícha. A hoci

¹¹ Potrebu skúmať interioritu živých organizmov presadzoval už embryológ Wilhelm Roux (1850 – 1924), od ktorého Portmann pojem prevzal.

¹² Slovo „naladenie“ znie, samozrejme, nepresne, ale v takom duchu ho aj Portmann používa, je to pracovný termín popisujúci fenomény, ktoré si podľa Portmanna zaslúžia ďalšie bádanie.

mozog možno pokladať za bazálne centrum interiority, v duchu celostného prístupu k organizmu Portmann zdôrazňoval, že na celku sa podieľajú všetky telesné časti (Portmann 1997, 101).

Cesta do vnútra cez bohatstvo zmyslov

Komparatívna morfológia podľa Portmanna ukazuje, že bohatstvo tvarov a správania zodpovedá bohatstvu vnímania a vnútorného prežívania živočíchov alebo bohatstvu jeho interiority a sebareprezentácie, a zároveň jeho schopnosti interagovať s prostredím.

Vo svojom pokuse o uchopenie týchto pojmov naráža na problém s ich definovaním a zaradením medzi ostatné funkcie živých bytostí. Tento vzťah navrhuje v zvieracej ríši riešiť hierarchicky, podľa stupňa individuálnej rozvinutosti, prostredníctvom stupňa relatívnej autonómie, diferenciácie¹³ a najmä cez takzvaný *cefalizačný index*, čo je váhový pomer vývojovo mladších častí mozgu v porovnaní s mozgovým kmeňom.¹⁴ Čím je index vyšší, tým vyšší rang dotýčny živočích obsadzuje, až sa týmto spôsobom postupne dostávame k človeku. *Rang (Rang)* je vcelku intuitívne vnímanie „vysokého“ a „nízkeho“ v živočíšnej a rastlinnej ríši, opiera sa o vnímanie živých bytostí, pregnantnosť ich zjavu a komplexitu ich vzťahu k svetu (ktorá sa podľa Portmanna javí rovnako ako ich správanie). Komárek (2016) tvrdí, že je to v biológii prvý a jediný pokus formalizovať pocit, že niektoré živočíchy sú vnímané vyššie ako iné a ukazuje rang na príklade heraldickej živočíšnej symboliky, v ktorej lev či orol je vhodný ako erbové zviera, zatiaľ čo pásomnica nie, aj napriek tomu, že je početnejšia a prakticky i významnejšia.

Podľa Portmanna platí, že čím je organizmus zložitejší, tým komplikovanejšie sa vyjavuje. Rozlišuje dva základné životné stupne s komplikovaným prechodovým pásom, ktoré sa dramaticky líšia svojimi možnosťami a spôsobom, akým sa v nich život manifestuje: makromolekulárny a individuálny. Makromolekulárna úroveň je „tajomným“ prechodom od prírody k životu, všetky organizmy z nej vyrastajú, sú v nej obsiahnuté jej zárodky, je zdrojom a nosičom ich života, ale napriek tomu sa od nich výrazne odlišuje. Látka, na rozdiel od jedinca, nepozná časopriestorovú ohraničenosť,

¹³ Číry pomer telesnej váhy a veľkosti mozgu by totiž napríklad z človeka a myši učinil porovnateľné živočíchy (v oboch prípadoch ide zhruba o pomer (49 x 1). Preto zavádza pojem diferenciácie (Portmann 1997, 125 – 136).

¹⁴ Mozgový kmeň je v priamom spojení s najdôležitejšími zmyslovými orgánmi, ktoré dovedna skladajú náš obraz o svete: čuch, zrak a sluch. Meranie týchto indexov je vedecký nástroj, ktorého účelom je vziať k sebe vnímané momenty intenzity interiority a sebareprezentácie (Portmann 1997, 124).

zrodenie ani smrť, má iba fázy, v ktorých kontinuálne pôsobí. A tak, aj keď je preukázateľne aktívna, nemožno ju označiť za plnohodnotne živú, a teda ani uvažovať v intenciách smrteľná – nesmrteľná.

Zrodenie a smrť sú atribútmi jedinca, individua, ktorý sa vďaka časopriestorovej ohraničenosti stáva celistvejším a integrovanejším. Rovnako ako všetky pojmy aplikované na prírodu, aj individualita má široké okraje a podľa Portmanna sa vzťahuje i na rastliny. Individuum rozdeľuje priestor na vnútorný a vonkajší a čas na ten pred sebou a ten za sebou, pričom sa vzťahuje k svetu individuálne – seba prezentuje sa.

Vyššie živočíchy sa podľa Portmanna vyznačujú plne rozvinutými zmyslami, intenzívne inervovaným telom, veľkým mozgovým kmeňom v pomere k svojej váhe a rozdielnou organizáciou medzi pohlaviami. Z ekologického hľadiska sa vyznačujú aj väčšou zraniteľnosťou.

Organické verzus geometrické

Cestu od nižšieho k vyššiemu vo svete živých bytostí sprevádza aj prechod od geometrického k organickému. Portmann pozorovaním zistil, že nižšie živočíchy sú geometricky uchopiteľnejšie a schematickejšie, zatiaľ čo u vyšších sa tieto zjavné zákony geometrie vytrácajú a nahrádzajú ich nové organickejšie.

Pre telá nižších živočíchov je typické opakovanie, segmentácia a jednoduchá symetria. Táto architektonická čistota súvisí so zákonitosťami anorganickej prírody (Portmann 1967, 91). Tvar vyšších živočíchov má naproti tomu nebanálny vývoj kriviek od jedného pólu k druhému, je nepredvídateľný pri pohľade na niektorú jeho časť a robí živočícha opticky nedeliteľným.

Príkladom vývoja od anorganickej geometrie k organickým tvarom by mohli byť mäkkýše, ktoré majú veľmi širokú škálu, od primitívnych až po špecializované štruktúrované formy. Nižšie druhy majú najvyvinutejšie anorganické schránky, ktorých tvar je príkladom nádhernej prírodnej geometrie, rovnako aj zafarbenia, vnútri však nachádzame najnižšiu nervovú sústavu. S rastúcimi vnútornými schopnosťami je geometria čoraz viac narušovaná a ustupuje až v prospech organickej formy hlavonožcov (*Cephalopoda*). Ďalším výrazným príkladom geometrického javenia sú mrežovce (*Radiozoa*) vytvárajúce schránky, ktoré pod mikroskopom vyzerajú ako architektonické diela (Portmann 1967).

Portmann si všíma, že zmysly, ktoré sú kľúčové pre prežitie jedinca a zároveň najvýraznejšie utvárajú jeho vnútorné prežívanie, sa koncentrujú na jednom póle tela – na hlave.¹⁵ Tento pól je zároveň výrazne ornamentálny, čo znamená, že sa na ňom tvoria

¹⁵ Len málo rýb má takú výraznú hlavu, aby sme ju jednoducho poznali, zatiaľ čo vyššieho cicavca rozpozna každý laik.

(okrem toho, že sú centrom diaľkových orgánov vnímania) „nepotrebné“ útvary ako spomínané parožie. Akoby telo „kvitlo“ smerom k najväčšiemu životnému bohatstvu.

Keby sme teda brali geometrickosť ako kritérium zrozumiteľnosti živočícha, tak sledujeme, ako smerom po škále rangu hore táto zrozumiteľnosť klesá, čo je poznatok, ktorý môže nabúrať intuíciu bádateľa. Podľa Portmanna však platí, že vývoj živočíchov od nižších k vyšším otvára nové roviny zmyslu, z ktorých každá má vlastné zákony svojho budovania a je neredukovateľná na nižšie.

Reflexia Portmanna v Čechách

V českom prostredí Portmannove myšlienky dodnes rezonujú. Filozofická tradícia, v ktorej centre stojí Katedra filozofie a dejín prírodných vied¹⁶ na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Karlovy v Prahe propagovala, a stále ešte čiastočne rozvíja Portmannove myšlienky ako nádejné biologické koncepty budúcnosti. Ústrednou postavou tohto „hnutia“ bol predovšetkým jej zakladateľ Zdeněk Neubauer (1942 – 2016). Práve on sa zaslúžil, spolu s Václavom Bedom, o prvý preklad Portmannovej knihy *Neue Wege der Biologie* (1960), ktorá vyšla ako samizdat pod názvom *O nové horizonty v biológii* (1979). Druhýkrát bola publikovaná pod názvom *Nové cesty biologie* (1997) v rámci 7. a 8. čísla časopisu *Scientia et Philosophia*. Neubauerova prekladateľská činnosť však bola okrajová v porovnaní s jeho zásadnou prácou *Střetnutí paradigm v současné biologii* (1985). Tá predstavovala súhrn Portmannových názorov na význam a zmysel vonkajšieho habitu živých organizmov. Pôvodne vyšla v zborníku Československé vědeckotechnické společnosti, neskôr v diele *Biomoc* (2002). Ďalšia aplikovaná Neubauerova práca o „portmannovských“ aspektoch živej prírody sa zaoberala svetom húb, oblasťou, ktorej sa Portmann sám veľmi nevenoval, a je teda v nejakom zmysle jej doplnením (Neubauer 1992). K jeho najvýznamnejšej filozoficky zameranej štúdií z jeho portmannovských textov patrí *Esse obiectivum – esse intentionale. Cestou k fenomenologické biologii*, ktorá vyšla k stému výročiu narodenia tohto švajčiarskeho biológa (Neubauer 1997).

Ďalším významným spoluzakladateľom pražskej katedry, pre ktorého sa stali „portmannovské“ témy životným záujmom, bol Stanislav Komárek (nar. 1958). Portmannovi, okrem napríklad C. G. Junga, venoval celý rad textov (Komárek 1997, 2008a, b, c, 2016; Figura, Komárek 2014). Portmannovská problematika sa na katedre filozofie

¹⁶ Katedru filozofie a dejín prírodných vied na Prírodovedecké fakulte UK založil Zdeněk Neubauer v roku 1990 a významne na nej pôsobil až do svojej smrti.

tradične „dedí“ a autorka tejto state patrí k tretej generácii¹⁷ doktorandov, ktorí sa s týmto pozoruhodným autorom mali možnosť zoznámiť.

V opozícii k súčasnému trendu narastajúcich špecializácií vytvára Portmann protiváhu, ktorej hlavným cieľom je formovať bádateľa schopného vnímať biologické fenomény nereduktívne, teda schopného pracovať nielen v rovine funkcie, ale i svojbytného zmyslu.

Podľa Neubauera bol Portmann jedným z mála tých, ktorí sa v našom storočí pokúšali o to, aby sa zdroj jeho pôvodného okúzlenia stal právoplatným predmetom vedeckého poznania, ale ako sám tvrdí, presvedčivý je iba pre toho, kto sa k vzhľadovej stránke živej skutočnosti vzťahuje s porozumením (Neubauer 1998, 128). Pre ostatných môže Portmannova teória slúžiť ako zásobník okrajových kuriozít, ktorý k poznaniu povahy objektívnych (solídnych) biologických javov nemôže prispieť ničím podstatným. Zo svojej povahy totiž estetické rozborý nemajú povahu objektívnych poznatkov, čo je zásadný epistemologický problém, ktorý si musel sám Portmann ako vedec položiť, bohužiaľ, ako dokladá Klouda, odpoveď neobhájil dostatočne (Klouda 2020). Podľa Neubauera je to podnet k vzniku fenomenologickej biológie ako skutočnej fenomenológie: poznávať fenomény v silnom zmysle slova, čiže javy, ktoré sa samy aktívne dávajú a samy tiež určujú spôsob a hranice, v ktorých sa dávajú (Neubauer 1997, 135).

K tomu Komárek (2008c) dodáva, že či už je Portmannovo presvedčenie o kľúčovom význame sebareprezentácie vecou presvedčenia, jeho bezprostredným výstupom je, že živý organizmus a jeho habitus predstavujú samy osebe hodnotu, sú významnou východiskovou pozíciou, na ktorej sa ochrana ohrozenej biodiverzity ukotvuje lepšie, ako na mainstreamovom biologickom presvedčení živých organizmov ako nosičov slepo sa šíriaceho génu.

¹⁷ K ďalším, ktorí sa vo svojich prácach venovali rôznym aspektom práce a osobnosti Adolfa Portmanna, patria Karel Stibral (2009), Karel Kleisner (2006, 2008), Tomáš Daněk (Daněk, Markoš 2005), Filip Jaroš (2010; 2018) a Roman Figura (Komárek, Figura 2014).

Literatura

- DANĚK, T., MARKOŠ, A. (2005): *Život čmelákův. Koláž o pobývání v různých světech*. Červený Kostelec: P. Mervart.
- FISCHER, J. (2008): *Philosophische Anthropologie. Eine Denkrichtung Des 20. Jahrhunderts*. Freiburg – München: Verlag Karl Alber.
- GOULD, J. S. (1977): *Ontogeny and Phylogeny*. Massachusetts: Belknap Press.
- GRENE, M. G. (1974): *The understanding of nature. Essays in the philosophy of biology*. Dordrecht: D. Reidel.
- ILLIES, J. (1981): *Adolf Portmann: Ein Biologie vor dem Geheimnis des Lebendigen*. München: Herderbücherei.
- JAROŠ, F. (2018): Současné teorie sociálního rozumění na pozadí sporu o antropologickou diferenci. *Teorie vědy*, 40 (1), 3 – 27.
- JAROŠ, F. (2010): Darwinismus a portmannismus: střetnutí nesouměřitelných biologických paradigmat? *Teorie vědy*, 32 (3), 301 – 318.
- KLEISNER, K. (2006): Biologické omalovánky aneb ‚Volte Portwina!‘. In: Stíbral, K. (ed.): *Darwin a estetika*. Praha: P. Mervart, 153 – 157.
- KLEISNER, K. (2008): *Biologie ve službách zjevu*. Červený Kostelec: P. Mervart.
- KLOUDA, J. (2020): Hermeneutický rozměr Portmannovy teoretické biologie. *Reflexe* 58, 75 – 99.
- KOMÁREK, S. (1997): Kapitoly o Portmannovi. K stému výročí narození Adolfa Portmanna (1897 – 1982). *Scientia & Philosophia*, 7, 3 – 37.
- KOMÁREK, S. (2008a): *Příroda a kultura. Svět jevů a svět interpretací*. Praha: Academia.
- KOMÁREK, S. (2008b): *Obraz člověka a přírody v zrcadle biologie*. Praha: Academia.
- KOMÁREK, S. (2008c): Adolf Portmann (1897 – 1982): Myšlenky, kořeny, názory. In: Kleisner, K. (ed.): *Biologie ve službách zjevu*. Červený Kostelec: P. Mervart, 79 – 108.
- KOMÁREK, S., FIGURA, R. (2014): O ptácích, lidech a umění. In: Dadejčík, O. – Kaplický, M. – Stíbral, K. (eds.): *Kráska a zvíře*. Praha: Dokořán, 203 – 218.
- KOMÁREK, S. (2016): *Mimikry a příbuzné jevy: Dějiny poznávání a vykladu vnějšího vzhledu živých organismů*. Praha: Academia.
- MÜLLER, H. (1988): Die Gottesfrage bei Adolf Portmann. *Forum katholische theologie*, 2, 98 – 110.
- NEUBAUER, Z. (1985): *Střetnutí paradigmat v současné biologii*. Praha: Československá vědecko-technická společnost.
- NEUBAUER, Z. (1992): O houbách. Meditace lesní či autobiologická. In: Dočkálková, J. (ed.): *Laudatio Z. N., Sborník k padesátinám Zdeňka Neubauera*. Praha: CTS, 110 – 117.
- NEUBAUER, Z. (1997): Esse obiectivum – esse intentionale. Cestou k fenomenologické biologii. K 100. výročí narození Adolfa Portmanna (1897 – 1982). *Scientia & Philosophia*, 8, 113 – 160.
- NEUBAUER, Z. (2002): *Biomoc*. Praha: Malvern.
- PORTMANN, A. (1944): *Biologische Fragmente zu einer Lehre vom Menschen*. Basel: Schwabe.
- PORTMANN, A. (1948): *Die Tiergestalt. Studien über die Bedeutung der tierischen Erscheinung*. Basel: Friedrich Reinhardt.
- PORTMANN, A. (1949): Mythisches in der Naturforschung. *Eranos Jahrbuch – Der Mensch und die mythische Welt*, Bd. 17, 475 – 514.
- PORTMANN, A. (1953a): Goethes Naturforschung. *Neue Schweizer Rundschau*, 21, 406 – 422.
- PORTMANN, A. (1953b): *Das Tier als soziales Wesen*. Zürich: Rhein-Verlag.
- PORTMANN, A. (1954): Tatsachen und Theorien in der Frage der Evolution. *Verhandlungen der Schweizerischen Naturforschenden Gesellschaft*, 134, 91 – 93.
- PORTMANN, A. (1956): Ein Wegbereiter der Neuen Biologie. In: Uexküll, J. – Kriszat, G. (eds.): *Streifzüge durch die Umwelten von Tieren und Menschen. Ein Bilderbuch unsichtbarer Welten*. Hamburg: Rowohlt, 7 – 18.
- PORTMANN, A. (1957): Time in the Life of the Organism. In: Campbell, J. (ed.): *Man and Time*. Princeton: Princeton University Press.

- PORTMANN, A. (1958): Selbstdarstellung als Motiv der lebendigen Formbildung. In: *Geist und Werk. Aus der Werkstatt unserer Autoren. Zum 75. Geburtstag von Dr. Daniel Brody*. Zurich: Rhein Verlag, 139 – 174.
- PORTMANN, A. (1959a): *Animal Camouflage*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- PORTMANN, A. (1959b): Die Beurteilung der Erscheinung im Organischen. *Studium Generale*, 12, 234 – 241.
- PORTMANN, A. (1965): Erhaltung und Erscheinung als Aufgabe des Lebendigen. *Naturwissenschaft und Medizin*, 2, 3 – 17.
- PORTMANN, A. (1967): *Animals Forms and Patterns: A Study of the Appearance of Animals*. New York: Schocken Books.
- PORTMANN, A. (1973): Goethe und der Begriff der Metamorphose. *Goethe Jahrbuch*, 90, 11 – 21.
- PORTMANN, A. (1976): Jung's biology professor: Some recollections. *Spring*, 149 – 154.
- PORTMANN, A. (1997): Nové cesty biologie. Preklad (nem. *Neue Wege der Biologie*, 1960) V. Benda a Z. Neubauer. *K 100. výročí narození Adolfa Portmanna (1897–1982)*. *Scientia et Philosophia*, 7, 51 – 161; 8, 6 – 111.
- PRÉVOST, B. (2013): Interiorita, exteriorita, výraz podľa Adolfa Portmanna. *Filozofia*, 68 (1), 82 – 90.
- RIEPPPEL, O. (2016): *Phylogenetic systematics*. Haeckel to Hennig. Boca Raton: CRC Press.
- TREVATHAN, W. R., ROSENBERG, K. R. (2016): Human evolution and the helpless infant. In: Trevathan, W. R. – Rosenberg, K. R. (eds.): *Costly and cute: Helpless infants and human evolution*. Santa Fe – Albuquerque: University of New Mexico Press, 1 – 28.
- STIBRAL, K. (2009): Český portmannismus – „Mystici z Viničné“. In: Stibral, K. – Dadejčík, O. – Zuska, V. (eds.): *Česká estetika přírody ve středoevropském kontextu*. Praha: Dokořán, 250 – 264.

Táto štúdia vznikla za podpory projektu Grantové agentury České republiky (GA ČR) *Adolf Portmann: průkopník eidetického a sémiotického přístupu ve filozofii věd o živém*, č. 19-115715.

Ivana Ryška Vajdová
Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta
Katedra filozofie a společenských věd
Rokitanského 62
500 03 Hradec Králové 3
Česká republika
e-mail: ivanavajdova@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6637-6305>